

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ТИББИЁТ АКАДЕМИЯСИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТ -
ТАРАҚҚИЁТ МЕЗОНИ**

илмий мақолалар тўплами
10 - сон

Тошкент-2018

Otamuratova Rabiya, Rahmatullayeva Zuhra MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI TARBIYACHISI VA UNING AHLOQIY SIFATLARI	62
N. T. Ishankulova MİÇGLICHE PROBLEME BEI DEM LITERATUREINSATZ	67
Otamuratova Rabiya, Rahmatullayeva Zuhra MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA DIDAKTIK O'YIN JARAYONIDA AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQIY MULOQOTINI TASHKIL QILISH	70
Nashirova Shakhnoza SEMANTIC CLASSIFICATION OF PROVERBS IN ENGLISH LANGUAGE	75
К. Абдуллаева, Ж.Х.Хайитов ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ –МЕТОДИК МАЖМУАЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ЎРНИ ВА УЛАРНИ ЯРАТИШГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР	80
Nashirova Shakhnoza, Farmonova Shahlo O'GZAKI NUTQNI O'RGATISHDA CHET TILLARINING O'RNI	84
D.H.Sunatov , G.K.Ismoilova TARIXIY ONG VA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH DIALEKTIKASI ..	87
К. Абдуллаева, З.Ш.Нурмаматов КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИГА ЗАРДУЗЛИК САНЪАТИНИ ЎРГАТИШДА УСТОЗ ВА ШОГИРД АНЪАНАЛАРИНИНГ РОЛИ	94
Nashirova Shakhnoza SYNTACTIC AND SEMANTIC ARGUMENTS	98
Д.Х.Сунатов, Х.А.Негматов “БАХТ” – ЭПИКУР ТАЛҚИНИДА	101
F.Choriyeva, G Komilova SYNTACTIC AND SEMANTIC ARGUMENTS	104
Quyliyeva Maftuna, M.A. Samadov ADVANCED METHODS OF GRAPE DRAINAGE IN UZBEKISTAN	106
Н.Раджабова ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ МАМЛАКАТИМИЗ ИЖТИМОЙ- ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ	109
G Komilova, F.Choriyeva YOSHLARNI TARBIYALASHDA MILLIY TARBIYANING ROLI	112
SAMADOV. M. A METHODOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING COMMUNICATION ..	115
Н.Раджабова ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ДИННИНГ ЎРНИ	118
О.Г.Комилова, Abdullayeva Sevara THE METHODS OF LEARNING ENGLISH INDEPENDENTLY	121
Ramozonova G.	124

7. ERBEN, Johannes: Deutsche Grammatik. Ein Abriss, München
1980

Otamuratova Rabiya
G'uzor tuman 2-son Davlat ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim muassasasi psixologi
Rahmatullayeva Zuhra
QarDU Pedagogika kafedrası magistri

MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA DIDAKTIK O'YIN JARAYONIDA AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQIY MULOQOTINI TASHKIL QILISH

Mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotida amalga oshirilayotgan tub islohatlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblangan ta'limni yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan barkamol inson etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g'oyalarini singdirishdek muhim vazifalarni qo'yimoqda. Jumladan, ".....bolalarning har tomonlama intellectual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash", ilg'or xorijiy tajribalar asosida umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Hozirgi sharoitda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning samaradorligi ta'lim, shaxs ma'naviyati hamda uning yuksak kasb mahoratiga bog'liq. Xalq ta'limi vazirligi tizimidabugungi kun holatiga jamiimkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatayotgan bo'lib, ulardajami 17 905 nafar o'quvchilar ta'lim oladilar.

O'yin bola faoliyatining shunday turlaridanbiriki, kattalar maktabgacha yoshdagilarni tarbiyalash maqsadida ularni buyumlar bilan turli xil harakatlarga, muloqot usullariga va vositalarga o'rgatib foydalanadilar. O'yindan bola shaxs sifatida foydalanadi. Unda psixikaning shunday tomonlari shakllanadiki, ularga kelgusidagi o'quv va mehnat faoliyatining, uning odamlar bilan munosabatining muvaffaqiyati bog'liq bo'ladi. O'yin rivojlanishning eng yaqin zonasini ta'minlovchi, aqli zaifbolaning psixologik qiyofasi shakllanishiga rivojlantiruvchi, ta'sir ko'rsatuvchi yetakchi faoliyat bo'lishi lozim. Aqli

zaif bolaga o'yinning mustahkam, izchil tashkil topishiga to'sqinlik qiluvchi ko'pgina sabablar orasida, eng avvalo bosh sababni – bosh miya po'stlog'i internativ faoliyatning rivojlanmaganligini ko'rsatish mumkin. Bu statik funksiyalarni, nutqni egallashdagi, kattalar bilan mo'ljal olish va buyumlar bilan faoliyat davridagi emotsional-ishchan muloqotni egallash muddatlarining kechikishiga olib keladi.

Bolaning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan pedagogik sharoitlarning yo'qligi va aqlan zaif bolaning maktabgacha yoshda yopiq tipdagi muassasada bo'lganligi o'yinning tashkil etilishida og'ir aks etadi. Zaruriy emotsional taassurotlar oqimidan mahrum bo'lgan intellektual rivojlanmaganligi bor bola faqat tor doiradagi shaxslar, buyumlar haqidatasavvurga ega bo'ladi; uning hayoti chegaralangan monoton sharoitlarda kechadi. Aqlan zaif bolalar rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq holda normal rivojlanayotgan bolalardan ham ko'proq kattalarning maqsadga yo'naltirilgan o'rgatuvchi ta'siriga muhtoj bo'ladi. Jamoaviy tajribani shiddatli o'zlashtirish, ayniqsa, ilk yoshda ularda deyarli kuzatilmaydi. Intellektida nuqsoni bor bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tadqiq qiluvchi olimlar, ularda birinchi navbatda patologik inertlikni, atrofqa qiziqish yo'qligini ta'kidlaydilar.

Shuning uchun bu bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil etish uchun ta'sir o'tkazishni quyidagi usullari alohida o'rin tutadi: bu nuqsonlarni bartaraf etishga qaratilgan, ularning bilish faoliyatini faollashtirishga yo'naltirilgan. Shu tariqa boladagi organik nuqsonga atrof olamning qashshoq va ba'zan buzilgan obrazi qo'shiladi. Maktabgacha ta'lim pedagogikasida o'yinlarda, bolalarning mustaqilligi va ijodkorligi darajasiga asoslangan klassifikatsiyasi tarkib topgan.

Bolalar o'yinlari 2 guruhga bo'linadi:

Ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Maktabgacha yoshdagilar uchun tavsiya qilingan didaktik o'yinlar orasida o'xshash suratlar juftligini tanlashga asoslangan o'yinlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Shuningdek, loto o'yinlar, domino, Labirint tipdagi o'yinlar ham keng qo'llaniladi. Tasvirlangan buyum yoki syujet bir nechta qismlarga bo'lingan kesilgan surat, yeg'iluvchi kubik kabi stol ustidagi o'yinlar keng tarqalgan. Bu o'yinlar mantiqiy fikrlashda, diqqatni rivojlanishiga xizmat qiladi.

Didaktik o'yinlarda shunday sharoitlar yaratiladiki, ularda har bir bola ma'lum bir vaziyatda, ma'lum bir buyumlar bilan o'zining shaxsiy ta'sirli va hissiyotli tajribasini ortira borib mustaqil harakatlanish

imkoniyatigaega bo'ladi. Bu ayniqsa, aqlan zaif bolalar uchun juda muhim, chunki ulardabuyumlar bilan ishlash tajribasi juda qashshoq, mustahkamlanmagan va umumlashmagan. Aqlan zaif bolaning atrofdagilarga moslashish usullarini o'zlashtirishga, buyumlarning xossalari va nisbatlarini ajratib olish va mustahkamlashiga, u yoki bu harakatni tushunishga normal rivojlanayotgan bolaga qaraganda ancha ko'p takrorlashlar talab etiladi. Didaktik o'yin takrorlashlarning kerakli miqdorini turli materialda, topshiriqqa emotsional ijobiy munosabatni saqlagan holda ta'minlash imkonini beradi. Didaktik o'yinlarni tanlab olishda biz eng avvalo, korreksion maqsadlarni ko'zladik, ilk va maktabgacha yoshdagi aqlan zaif bolaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga oldik.

Aqlan zaif bolada hissiy bilish maxsus korreksion ta'sirsiz sekin rivojlanadi. U faoliyat asosi bo'ladigan darajaga erishmaydi. U yoki bu topshiriqni bajarayotib, bola topshiriq shartlarini aniqlay olmaydi, buyumlarning qaysi xossa va nisbatlariga tayanish kerakligini bilmaydi va shuning uchun jobjiy natijaga erisholmaydi. Sezgiva tasavvurlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan narsa shuki, aqlan zaif bolalar mo'ljal olishning qidiruv usullariga ega emaslar.

Me'yorida rivojlanayotgan bolada nutqning rivojlanishi erta boshlanadi. Chuldirash jarayonida fonematik eshitish qobiliyatiga zamin yaratiladi, artikulyatsiya apparati rivojlanadi. Katta odam bilan muloqot davomida passiv lug'at boyib boradi. Bola bir yoshga yetganda, odatda dastlabki so'zlar paydo bo'ladi, ikki yoshda esa – jumlar gapira boshlaydi. Aqlan zaif bola nutq rivojida – hayotining birinchi oylaridayoq go'dakligidanoq orqada qoladi. Keyinchalik bu kechikish yanada o'sib boradi. Natijada, maktabgacha yoshning boshida uning nutqiy rivojlanishdagi buyum faoliyati kabi zaminlarshakllanmagan bo'ladi, atrofqa qiziqish bo'lmaydi, emotsiyalar yetarlichamoyon bo'lmaydi, fonematik eshitish qobiliyati shakllanmagan, artikulyatsiyaapparati yomon rivojlangan bo'ladi. Ko'pgina aqlan zaif bolalar maktabgacha yoshning boshida emas, hatto 4-5 yoshda ham gapira olmaydi. Bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni boshlashi uchun shunday vaziyat yaratish kerakki muloqot zarur shart bo'lsin. Muloqot deganda yodlangan jumlar bilan almashish tushunilmasligi lozim.

Masalan, "o'yin mazmuni hali bolalarga unchalik tushunarli bo'lmaganda ularda muloqot istagi tug'ilmaydi".

Odatda,

bunday holda bolalar tarbiyachining ko'rsatmasi bo'yicha ish tuta dilar va shu o'y in uchun maxsus yodlangan jumalardan foydalanadilar, go'yomuloqot qilayotgandek. Bolalar muloqotga kirishishi lozim bo'lgan didaktik vaziyatlar boshida juda sodda bo'lishi kerak. Muloqot sof nutqli bo'lishi shart emas, boshqacha aytganda muloqotni birgalikdagi harakatlar, imo-ishoralar asosida tuzish maqsadga muvofiq. Lekin bunda pedagog bolalarga kerakli so'zlarni va ifodalarni aytib turishi lozim, bolalardagi paydo bo'lgan muloqotga ehtiyojdan maksimal foydalanish kerak. Bolalar oldidagi vaziyatli masalalar sekin asta murakkablashtirib boriladi, shu bilan birga nutqiy material ham murakkablashtirib boriladi. Buning hammasi shunga olib keladiki, og'zaki so'zli muloqot endi imo-ishoralar bilan almashtirila olmaydi. Bu muammoga nazariy yondashuv maktabgacha yoshdagilar nutqining rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tasavvurlarga asoslanadi, L.S.Vigotskiy, A.A.Leonteva, F.A.Soxina, A.M.Shaxnarovich, D.B.Elkonina sarlaridayoritilgan.

Didaktik o'yinlar – grammatik ko'nikmalarni mustahkamlashning samaralivositasi. "Harakatchanligi, o'tkazishning emotsionalligi va bolalarning qiziqishi tufayli ular intellektual nuqsoni bor bolalarga ko'p marta mashq qilish va kerakli so'z shakllarini takrorlash imkonini beradi". Har bir didaktik o'yinda dasturiy mazmun belgilanadi. Didaktik vazifaga (dasturiy mazmunga) mos ravishda o'yinchoqlar tanlanadi, ular bilan tegishli grammatik shakllarni hosil qilgan holda turli harakatlarni oson bajarish mumkin. Bu masalani to'liqroq ko'rib chiqamiz. "Didaktik o'yin ko'p tarmoqli, murakkab pedagogik hodisa hisoblanadi. U o'yin metodi ham, aqlan zaif maktabgacha yoshdagi bolani o'qitish shakli ham, mustaqil o'yin faoliyati ham, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositasi ham hisoblanadi."

Xulosa qilib aytadigan bulsak, o'yin mashg'ulotlari yordamida tarbiyachi ma'lum bilimlarni beradi, tasavvurlar shakllantiradi, aqlan zaif bolalarni o'ynashga o'rgatadi. Didaktik o'yinlar bolalarni matematikaga, ona tiliga o'qitish uchun tabiat va atrof olam bilan tanishtirish uchun, sensor madaniyatni rivojlantirish uchun qo'llaniladi.

Pedagog bir vaqtning o'zida ham o'qituvchi, ham o'yin ishtirokchisi hisoblanadi: U o'rgatadi va o'ynaydi, bolalar esa o'ynab o'rganadi. Aqlan zaif bolalarni ular uchun faol, intensiv faoliyat vositasida o'qitish – didaktik o'yinlarning ajratib turuvchi xususiyatidir.

Didaktik o'yin mustaqil o'yin sifatida bu jarayonning ongliligiga asoslangan. Aqlan zaif bolalar o'yin harakatlarini mustaqil egallashga va rivojlantirishga qodir emaslar. Bu nazorat funksiyasining pasayishi bilan va bolaning maqsadga yo'nalgan faoliyatining buzilishi bilan bog'liq. U faqat shu holatda amalga oshiriladiki, agar intellektida nuqsoni bor bolalar o'yinga, uning qoidalariga qiziqish bildirishsa, agar bu qoidalar ular tomonidan o'zlashtirilgan bo'lsa. Didaktik o'yin bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Didaktik o'yinlar bola nutqini rivojlantiradi, lug'ati kengayadi va faollashadi, tovushlarning to'g'ri talaffuzi shakllanadi, bog'langan nutq va o'z fikrini ifodalash ko'nikmasi rivojlanadi. Ko'p o'yinlarning didaktik vazifasi shunday tuzilganki, aqlan zaif bolalarni buyumlar va hodisalar haqida mustaqil hikoya tuzishga o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" qaroriga asosan.
2. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры // Психологическая наука и образование. – 1996. – №3-25-27.
3. Менджерицкая Д. В. Воспитателю о детской игре / Под ред. Т. А. Марковой. – М., 1982-145
4. Аникеева Н.П. Воспитание игрой.-Новосибирск, 1994
5. Д.Б.Эльконин. Психология игры, М., -1999
6. Проблемы дошкольной игры: Психолого-педагогические аспекты / Под ред. Н. Н. Поддъякова, Н. А. Михайленко. – М., 1986-145.
7. Сорокина А. И. Дидактические игры в детском саду: (Ст. группы). Пособие для воспитателей детсада. – М.: Просвещение, 1982. – 96 с.

Nashirova Shakhnoza
Karshi State University:

SEMANTIC CLASSIFICATION OF PROVERBS IN ENGLISH LANGUAGE